

Зеница/Травник

човјек 1- Ја имам 36 година и прије рата сам живио у општини Зеница.

човјек 2- Ја имам 34. године. Ја сам живио у општини Травник.

човјек 1- Прије рата живот је био типично сељачки. Али смо ми, који смо млађи, завршавали школе. Ми смо већ ишли у град, јер у граду је била индустрија. Ја сам завршио ту школу у Зеници и пошо сам радит у жељезари. И у жељезари имам рада, једно тринаест година до рата. Жељезара је добро пословала. Живило се, мало кућа, мало крава, пољопривреда, тако да се могло некако живит. Није било нешто солидно. Нисам никад био отишо на море није се могло. Живило се оно, од плате до плате. Врло је тешко било наћи поса. Иначе, тешко је наћи добар поса у граду гдје је развијена само тешка индустрија. То је одма знак да је тежак живот био. Тежак је и поса био.

Односи међу људима различити религија био је нако сурађивало се онде, гдје се морало сурађиват, а ишло се онде, гдје се морало ићи. Био је аутобус, ту смо морали ићи скупа; онда продавница, морали смо ићи скупа. А да смо посјећивали једни друге то нисмо.

Зашто? Па, тај контраст религија. Потпуно контраст религија. Друга ствар, по мени је мало јача, то је тај менталитет Муслимана. Видјели сте овдје какав је менталитет Муслимана. Ја не потцјењујем никога, али они су ипак спремни на све да би дошли до свог циља, док Хрвати, по мени, нису ти људи. Иначе, нисмо се ми никад качили. Никад.

Највећа је брига било наћ добар поса и стамбено се збринут. Ја сам, на примјер, радио 14 година у фабрици и нисам никада мого добит стан. Ни помислити.

Нисам никад мого добит ни кредит да правим кућу. Ипак је се то ишло по неким другим линијама, те неке заслуге, те овај, те онај, ето тако

Прије рата ја сам живио са мамом,. Било нас је седмеро дјеце. Отац је умро млад, тако да смо остали, капа до капе. И онда смо се сналазили како је ко знао и умиио. Од нас седам, ја сам сам завршио средњу школу. Тад је било тешко школоват дијете у граду, гдје је се плаћало и превоз и храна. Није мого свако школоват дјете. Било је тешко.

Осјетили смо да ће бит рата у Босни, кад је рат пошо у Словенији и Хрватској. Пошто је било ту пуно бивше Југосовенске Армије. Било је пуно војарни. И онда је још већи проблем био што су муслимански челници, а за њима и народ, у почетку тог рата мислили да неће бити рата у Босни, да неће њи ЈНА дират. Онда је ишло све преко нас Хрвата, малобројни Хрвата, јер нас је у Босни врло мало.

У априлу '92. године нас је пустило на наплаћени допуст. И онда смо ми нормално, отишли кућама. Све је било то, неизвјесност, до тога датума, мало се негдје ишло у Зеницу. Већ су биле барикаде. Поставили Хрвати, поставили Муслимани. Овај не да овоме проћ, овај ономе. Становништво већег дијела Хрвата у Зеници се повукло вамо горе, према нашем крају. Јер то је већ нека висина и ту је већ је био стациониран један већи број Хрвата. Послије тога смо се ми организовали горе, у једном селу. Једно велико хрватско село. Ту смо се повукли сви, од Зенице према горе. Ту смо имали неку храну, заједничку. И цивили и ово што је било војске наше. У Зеницу смо престали ићи од 15. априла 93. године, од датума ухићења Тотића.

Код нас је рат почео, ја говорим за наш крај, 15. Априла '93. године, кад је ухапшен пуковник живко Тотић, заповједник ХВО-а Зеница и кад је убијена, масакрирана његова пратња. То је било у Подбрјежју. То је све трајало до 7.6.93. године, кад је био први напад на то наше село од муслиманске

постројбе. С наше стране убијена су два војника, и рањено је било пет. Пошто сам ја, баш у то вријеме, био возач у санитету 7.6. навече смо их пребацили тајно, јер смо били у обручу, до болнице у Новој Билој.

Осмог шестог ујутро рано, у три и петнаест, можда пола четири, пошто је опћи напад од стране Гуче Горе. То вам дође као енклава једна, гдје је био масакр четрдесет цивила, Хрвата. Под овим, чукле је његово село, шужањ, Коњевћићи, Граховћићи и ми смо заблокирани овдје били. 8.6. негдје око 12 сати већ смо били у обручу на простору отприлике, можда, по мојој процјени није било више од 500 квадратних метара. Ту је било од пет до шест тисућа цивила, из свих села. чекали смо ноћ да се пробијемо према Новој Билој, јер то је био хрватски дио. Код нас је било врло, врло лоше, што се тиче оружја. Ако је неко имо у пушки пет, шест метака, то је била премија. Ми смо само бранили цивиле. Морали смо бранит, кад смо имали око пет, шест тисућа цивила, и дјеце, и жена и рањеника. Све је то било на једном мјесту, а морало се пробит опет преко муслимански положаја да би дошли до Нове Биле.

Ја сам се осјећо врло, врло, врло лоше. Нисам нормално, нисам добро поднео тај рат, јер имам двоје дјеце, жену, мајку болесну. У то вријеме, тај дан, 8.6. остало је код нас горе заробљених, из мог села цивила око стотињак, укључујући ту и моју жену и дјецу и матер. Нису могли прећи тај један километар чистине, брисаног простора. И они су тукли са свих страна. Два мјесеца нисам знао ни јесу ли живи, ни гдје су. Нит су они знали за мене. Моја жена, дјеца и мама су били заробљени на Овнаку. Имала је опет среће у несрећи. Имао сам тада малу бебу од четири мјесеца. Та ми цурица мала била болесна пуно и исти тај дан, са њиховом војном полицијом муслиманском, дошла у Зеницу. Тако да се спасила од тих тортура. Ја сам био прешо већ на ову страну.

човјек 2- Послије тога изласка из обруча, прешли смо у Нову Билу и то је се пошла формирати црта, да се огради Средња Босна. Тад је рат прави већ кренуо и немаш друге. Пушку на раме и у ров, брани се. Сваки дан су напади текли из дана у дан, у ноћ, касно, рано, ујутро, нон стоп; мртви, рањени Ја сам био од првог дана у војсци. Оба смо од првог дана били. Моро се прикључит. Већ касније, 93. године, у осмом и деветом мјесецу, тад се није гледало ко је, шта, јел млад, стар било доста рањених, болница је се пунила. Немаш довољно војника, немаш хране, немаш муниције. Тад је све било против Муслимана у Средишњој Босни. Јер, то је неки однос био можда један напрема десет, Муслимана и нас. Тако да је њима био циљ спојити Зеницу, Травник Јер с тим спајањем све би проширили; Кросомај, Бугојно Све то кренуло и затворили су нас поново у обруч у Средњој Босни. Нисмо имали изласка нигдје из Средње Босне. До Бусоваче, до Новог Травника ту је било стационирано, шта ја знам, све тај дио Хрватски. Све се ту на тај простор скуучило. Ниси нигдје неки размак имо велики, да си имао простора, да си се мого кретат, шетат. Свугдје су снајпери били, са свих страна гађали. То што су се на другој страни налазиле наше бивше комшије, није се тада пуно ни размишљало. Јер, он кад иде мене убит, ја немам пуно кад размишљат. Ја сам имо неки пријатеља с оне стране тамо што пуцају. У том тренутку, да је био мој рођени брат, ако он мене жели убити, убит ћу и ја њега. Да је било ко наишо у руке, ја би њега, прије ја њега, нег он мене. Воде ниси имо, струје. Ништа живо. Нон стоп је то било, само окружење, напади, ујутру, навече, поподне Једну годину је то трајало тако. Све је у њиовим било рукама; вода, струја, тако да нисмо имали ништа од тога. То је трајало до деведесет неке четврте, фебруара мјесеца, нешто тако. Тад је неко примирје потписано и тад је престало.

Наредба је дошла престани с паљбом . Престало је се. Опет је једно извјесно вријеме ишло се на црту. Касније су пошли смањивати број њи, тако да је некако заживило примирје. Ал све је то било опет напето и свак је од нас очекивао кренут ће поново. Само чекаш кад ће негдје неко гледаш све и само чекаш ко ће први опалит. Нису се требали мјешати, требали су пустити до краја, да се разрјеши ситуација. Него овако остало све ко што је било деведесете године, када је почело.

До краја рата сам био војник. Пред сам долазак овдје одрадио сам смјену за ХВО, тад сам се раздужио. И даље сам под војном обавезом. То мјесто смо напустили из разлога што немаш посла. Овдје сам дошо '95.године, у октобру мјесецу. Посо се појавио неки.

Послије рата и онако тешких мука, тога свега што се прошло и доживило, није лоше. Али све је то опет неизвјесност нека. Ништа није урађено. Живиш оно, од данас до сутра. Сад тренутно овдје посла има. Не станујемо у кући. Станујемо у згради овдје. Стан неки од фирме, и тако

Нисмо били код куће. Да сам могло се вратит, запалио би је. Не би је оставио да је они руше, да је уништавају, да пљачкају. Радије би је ја уништио. Нисам стиго. Пошто су знали да сам био од првог дана у ХВО-у, људи су уништавали дио по дио, систематски. Чак су на крају, кад нису могли ништа, онда су је минирали. Тако да нема неког повратка. Немам сигурности.

Не бих се вратио у кућу, из разлога јединог, они или ја. Не би се више могло живот тај поновит. Јер, пролила се ту крв многа. Треба проћ наредних, шта ја знам, пет, шест генерација, да се то бар мало заборави. Јер моје дјете не може заборавит. Ја ћу му то рећи, због чега смо овдје, због кога смо дошли.

Још се то не зна ништа. Слушам сваки дан неке вијести. Преговарају, воде преговоре. Више ниси паметан, шта слушат, кога слушат. Кривац има. Вријеме ће показат ко је крив. Све до неке, рецимо '88. године, колко-толко је било добро. А већ те године је кренуло, прво незадовољство радника, штрајкови. Већ тад је упала цијела, она бивша Југославија у неку економску кризу. То је се одразило и на нерад. Људи су имали времена слободног, нису имали шта радит, него само размишљали: шта, како, одакле. И тако је то почело. Више је то политика нанијела.

човјек 1- Ја мислим да је највећи интерес од рата, у овој политици имала међународна заједница. Ми обични људи од тога нисмо имали ништа. Ми сво сви губитници; и Хрвати, и Муслимани и Срби. Али је по мојој процјени имала светска заједница нешто.. Ту су сад ушли са својим базама, са својим људима, са својим пиунима. Све нам они сада командују и шефују. Више ми ништа немамо своје. Од нас Хрвата, колико је било у Босни прије рата, нас је сад стјерало на испод 12 посто у Босни. И то што је остало, опет смо ми криви за овај рат. То не да ће доприњет стабилизацији стања у Босни, него јавља се већи раздор.

Међународна заједница мисли, што окривљује Хрвате само, да ће бити мира овдје. Овде баш због тога неће бити мира, ја вам гарантујем, сигурно. Јер овдје су Хрвати незадовољни, како се понаша према њима међународна заједница. Сутра када би отишла међународна снага, одма би дошло до конфликта.

Сигурно вам кажем.

Да је окривљено било колко Муслимана, Срба јест нешто, али мало их је тамо у Хагу. А Хрвати су сви отишли. И обећано им поштено суђење и брзо. Од тога нема ништа. И дан данас се хапсе по Витезу и по Средњој Босни, Хрвати. То неће доприњети стабилизацији стања, сигурно вам кажем. То само иде на горе. Јер, јавља се незадовољство у хрватском живљу. И овако нас је мало и хтјелинехтјели, ми морамо бити скупа и јединствени, ако хоћемо и оволико да

останемо овдје. Жеља седамдесет посто поштених Хрвата је да изађе из ове Босне. Е, догде је то дошло. Не вреди се више борит, ни политички, ни другим средствима, кад си увијек крив.

Сад, случајно кад би био рат, сви би ми отишли. Ја би први отишо. Ја би отишо у Индонезију, не би био овде. Моја су дјеца преживјела велике трауме. Ја не би желио да се више то доживи. И овако је моја жеља једина, ако могнем икад у Хрватској купит кућу и отић тамо.

Ја сам босански Хрват, Хрват из Босне и Херцеговине. То смо ми. Национални идентитет је важан. Важно нам је за опстанак овде. Ал нам не дају. Нама нико не да за право ништа. И међународна заједница је изгледа стала на страну муслиманске стране. Све је у њиховим рукама. У њиховим рукама је и медиј, као најбитнији фактор у овој држави. Медији говоре двије године о тој преустроју радио-телевизије Босне и Херцеговине. И дан данас је муслиманска. По мом мишљењу, национални идентитет и религија је важна зато што једино са религијом и под религијом ми се уједињавамо, да будемо, бар колко толко, блиски једни другима.

Лако је завадит два нешколована човјека, без разлике из које религије он потиче. Али, ја још нисам никад срео да су се посвађала два доктора или два инжињера. Ипак је ту мало више интелигенције, културе и памети.

што се тиче религије, народ осто на дистанци, ако није и више усмјерен сад према цркви него прије. Али обично, ми сви, кад гледамо, гледамо туђе проблеме. Више видимо. Такав смо ми народ. На примјер, прије овог рата у Босни, ви нисте могли наћи Муслиманку која је замотана, завијена. Сад видите на сваком кораку, у Зеници, у Травнику, Муслиманку којој само очи видите. Људи које познајемо, који нису никад носили браде, они сад носе браде. Људи су се мало окренули.

Да се опстане, најбитнија је економија. Економија, отварање нових радних мјеста. Лакше би се ране преболеле. Кад ја имам пун стомак и моје дијете, буквално вам говорим, мене ће мање занимат политика. Кад ја имам своје, осам сати у радном времену, имамо кућицу, стан. Дођем кући, сви су сретни јер сам доњео плату мањи су проблеми. Овако је то још тешко, неизвјесно.

човјек 2- Ко и у почетку рата, ситуација је скоро иста, више мање иста. Само се смјењивају, само се свађају, једни друге. Политика се требала одвојити скроз од свега и онда у реду. Док се год веже политика и економија, то нема. Док мене политика води шта ћу ја радит, гдје ћу и куд ћу и док ми одређива гдје ћу живит. Поготово кад те међународна заједница присиљава на неке ствари диктаторат је завела овдје.

На примјер, дође и гледа какве ћу ја таблице имат. У ове четири године борио се за хрватску заједницу, и сад немам ништа. Натура ти тамо неке власти, без везе. Не волим ја то. Дај ми моје. Подјели и пуст ме. Подјели нас. Једном ријечју треба нас подјелит. Босну, оставит као Босну, нек је она у цјелини. Нек се она зове Босна, али је подијели на три дијела и збогом. Ми ћемо се везат економски, сурађиват ћемо. Живићемо једни поред других, ако можемо.

човјек 1- Остали су људи исти. Промјенили само одоре. Промјенили су политичке партије. Ја путујем сваки дан. Кад дођем на муслиманску територију, ја већ презам. Страх ме. Полиција ако ме ухвати, биће проблема. Он теби погледа докуменат, види да си ти Хрват, а он је Муслиман и онда је то друга прича. Он друкчије размишља. Он не гледа више ни свој посо ни своје идеале. Он размишља само о томе да си ти Хрват, да си ти усташа.

човјек 2- Када бих ја дошо код вас и теби завео неки ред, закон. Кажем: мораш овако. Не можеш онда направит да тај ред буде квалитетан и мир да буде неки трајан. То је само привидно.

човјек 1- Има код нас стара пословица брак на силу никад није успио . То је логика. И овдје на силу Федерација. На силу држава, нема државе. Никад је неће бити. Само нова, нека нова Босна у којој ће имат сви свој дио. Ово не ваља ништа. Стара Југославија, никако. Ова садашња Босна исто. Док се не подијели ова Босна, од ње нема ништа.

Моја нада и жеља за властиту будућност је, да више никад рата не буде нигдје, ни у којој земљи. И да напоскон једном завлада овдје прави мир и право поштење, између људи слога, привреда, економија. То је најбитније за опстанак. Да напоскон, међународна заједница, од ње сви овисимо, стане на страну свих, као што се представља у свијету. Да штити свију исто. Да погледају на све стране исто.

А особно моја жеља је, изаћи из ове Босне, да се никад не вратим овде. Само ићи одавде. Сретни су сви они који су се родили ван Босне и који су живјели и одрасли без рата.